

A határ pszichogeográfiája

Párizs felfedezése

A batár pszichogeográfiája

„A város csak látszólag egységes. Még a nevét is másképp ejtik aszerint, hogy éppen hol vagyunk.

Sehol sem – legfeljebb álmainkban – szerezhettünk olyan eredeti tapasztalatot a batár jelenlétéről, mint a városokban. Ha ismerjük őket, tudjuk, hol búzódnak bennük a demarkációs vonalak: a vasúti felüljárók mentén, az épületeken át, a park belsejében, a folyóparton; ugyanúgy ismerjük e batárvonalakat, mint a különböző birtokokat elválasztó kerítést. A batár át-szeli az utcákat; küszöb; a semmibe lépve új birtokra érkezünk, mintha láthatatlan lépcsőfokot bágunk volna át.”

(Walter Benjamin: Passzázsok)

Aki átkel a Beaumarchais körúton, és elindul lefelé az Amelot utca irányában, tudja, hogy elhagyja a Marais-t, és a Bastille negyedbe érkezik. Aki háta mögött a Danton-szoborral tovább sétál, és elhalad az École de médecine (Orvosi Egyetem) hátsó fala mellett, tudja, hogy elhagyja a Saint-Germain-des-Prés-t, és a Latin negyedbe ér. A párizsi negyedeket sokszor ilyen mérnöki pontossággal kijelölt határok választják el egymástól. A tájékozódási pontokat hol műemlékek – a Villette kör alakú épülete, a Denfert-Rochereau oroszlánszobra, a Saint-Denis kapu – hol topográfiai adottságok – a Chaillot-domb gyűrődése az auteuili síkságon, a Németországba, illetve Flandriába vezető országút a Goutte d'Or és a Buttes-Chaumont közti völgyorosban –, hol a főbb útvonalak jelentik; ez utóbbiak szélsőséges példája a Rochechouart és a Clichy körút, amely olyan éles határvonalat húz a Montmartre és a Nouvelle-Athènes közé, hogy a két szemközti oldalról nem egyszerűen két negyed, hanem két világ figyelni egymást.

Párizs belső határai nem mindig keskeny vonalak. Időnként szabad zónákon, az átmenetet jelző mikronegyedeken át vezet az út egyik negyedből a másikba. Ezek nemritkán a városba ékelődő zugot képeznek: ilyen a csúcsával a Bastille térig nyúló, háromszög alakú Arsenal negyed az Henri-IV és a Bourdon körút között (ez utóbbi egyik padján, harminchárom fokos hőségben kezdődik a *Bouvard és Pécuchet*), amely a Saint-Paul negyedet választja el a Gare de Lyon környékétől; vagy a Saint-Ouen és a Clichy sugárút közé beékelődő, a Bati-gnelles és a Montmartre között szelíd átmenetet teremtő Épinettes negyed; vagy a Sentier és a Marais között található, derékszögű háromszög alakú Arts-et-Métiers negyed, amelynek derékszöge a Saint-Martin kapu, átfogója a Turbigó utca, irányjelző pőznája pedig a városközpont közel eső Saint-Nicolas-des-Champs templom harangtornya.

Az átmenetet olykor elmosódottabb határok jelzik, mint például a Sèvres utca környékén csoportosuló, missziókat és kolostorokat magában foglaló együttes esetében, amelyen a Saint-Germain negyedből a Montparnasse felé tartva ke-lünk át, és amelyet az idő s taxisofőrök Vatikánnak neveznek. A Luxembourg-kertet magunk mögött hagyva így választják el egymástól a Latin negyedet és a Montparnasse negyedet a Val-de-Grâce és a Grande-Chaumière közti teret kitöltő utcák a L'Abbé-de-l'Épée utcában álló Kinin-allegóriától a Closeries des Lilas nevű kávéház és étterem előtt álló, Ney marsallnak emléket állító heroikus szobor. A Ferragus végén, amikor a Tizenhármak egykori vezére ezen a környéken tengeti napjait, hallgatagon figyelve a tekejátékosokat, akiknek időnként kölcsönadja a sétatálcáját, hogy dobásikat lemérjék, Balzac megjegyzi: „a Luxembourg déli és az Observatórium északi kerítése közé eső terület [...] valósággal semleges, neutrális tá-jéka Párizsnak. Való igaz, ez már nem Párizs, és még mindig Párizs. Ebben a városrészben van valami a térből, az utcából, a körútból, a vársáncból, a kertből, a sétányból, az országútból, a vidékből és a fővárosból; mindebből van benne valami és mégis: egyik sem ezek közül. Sivatatg.”¹

Egyes dadaista fotomontázsokhoz hasonlóan, ahol a semleges háttérben különböző városképek darabjai ütköznek egymásnak, olykor a legbaná-lisabb átmenetek rejtegetik a legmegdöbbentőbb ellentéteket. Van-e annál meglepőbb, mint amikor a Gare de l'Est szürke körzetét elhagyva elsétálunk az obszerváns ferencrendiek egykori kolostora mellett, és hirtelen ott csillog a szemünk előtt a Saint-Martin-csatorna víztükre, a grange-aux-belles-i zsilip, a forgóhid és a gesztenyefák között megbújó keskeny híd, a háttérben a Saint-Louis kórház csúcsos palatetőivel? Párizs másik szélén pedig micsoda ellentét feszül a lármás Itálie sugárút és a Gobelins gyár közvetlen közelében fekvő árnyas kis tér között, amelynek végében ott folyik a Bièvre, és ahol a Glacière negyed kezdődik!

Még a legrégebbi és legvilágosabban körülhatárolt negyedekben is találunk elmosódó körvonalakat. A Latin negyed sok párizsi ember szemében a Sainte-Geneviève-hegy tetején végződik, akárcsak Abélard korában. Balzac a Vauquer Panziót „a diáknegyed és a Saint-Marceau negyed közt húzódozó Neuve-Sainte-Geneviève (mai Tournefort) utcába”, a „Val-de-Grâce-templom és a Panthéon” közé helyezi, ahol ez „a két műemlék megváltoztatja a környék légkörét, sárga tónusokat vet belé és homályossá teszi kupolájának árnyékával.” Napja-

inkban azonban a hegy déli lejtőjén található École normale supérieure, a kutatóintézetek és kollégiumok, Pasteur és a Curie házaspár történelmi becsű laboratóriumai és a Censier (Sorbonne Nouvelle) Egyetem talán kellő igazolást szolgáltatnak ahhoz, hogy a negyed határát kitoljuk a Gobelins negyedig.

A határokat bizonyos esetekben sokkal komolyabb viták övezik, olyannyira, hogy időnként a szóban forgó negyed azonossága is megkérdőjeleződik. Amikor a központtól távolodva észak felé tartunk, hol kezdődik a Montmartre? A történelem – a falu Párizshoz csatolása előtti határokból kiindulva – az átlagemberhez hasonlóan azt a választ adja a kérdésre, hogy a Montmartre a 2-es metró vonalánál kezdődik, amelynek állomásai – Barbès-Rochechouart, Anvers, Pigalle, Blanche, Clichy – egy az egyben követik az adóbérlők egykori falának rajzolatát. Louis Chevalier azonban a *Montmartre du plaisir et du crime* (A gyönyör és a bűn Montmartre-ja) című remekében sokkal lejjebb, a nagy körutaknál vonja meg a Montmartre határát, így aztán a könyvben szó esik a Chaussée-d'Antinról, a Saint-Georges negyedről, a Párizsi Kaszinóról és a Poissonnière negyedről is. A *gyönyörön és a bűnön* túl a földrajzi adottságok is ezt a határkijelölést igazolják, hiszen a Montmartre lankái jóval a Rochechouart és a Clichy körút alatt kezdődnek. A földfelszín már a nagy körutak közelében, a Szajna egykori holtágánál emelkedni kezd. Walter Benjamin, aki oly sokat csatangolt Párizsban, megjegyezte: „A kószáló (*le flâneur*) a Notre-Dame-de-Lorette templom előtt áll, és cipője talpa eszébe juttatja, hogy valaha itt fogták be a »kisegítő lovakat« azokhoz az omnibuszokhoz, amelyek a Martyrs utcán baktattak felfelé a Montmartre irányába.”

Ez ellen persze lehet érvelni azzal, hogy a Montmartre külön kategória, nem olyan negyed, mint a többi, egyfelől a Párizs-térképen feltüntetett hely, másfelől történelmi-kulturális mítosz is, és a kettő más-más határokat jelöl ki. De hát nem ez a kétértelműség jellemzi-e az összes határozott arculatú negyedet? Határozott arculat nélkül pedig beszélhetünk-e egyáltalán negyedről? Ezek a kérdések pedig, mint láthatjuk, egy tágabb problematikához vezetnek: alapjában véve mit értünk azon, hogy párizsi negyed?

Az adminisztratív felosztás – nyolcvan, vagyis kerületenként négy negyed – csak a *contrario* jelenthethet kiindulópontot a kérdés megválaszolásához: egy ilyen rangsor nélküli listának, geometri-kus négyzethálónak legfeljebb az adóhatóság és a rendőrség szempontjából van értelme. Ám ko-

HAZAN, Éric
Párizs felfedezése
Typotex, 2015
(megjelenés előtt)

rántsem biztos, hogy kifinomultabb módszerekkel definiálni lehet valamiféle urbanisztikai alapegységet, Párizsban ugyanis a nyelvben régóta meghonosodott és látszólag egyszerű negyed kifejezés korántsem egyöntetű vagy egymással összevethető valóságselemeket takar. Példának okáért a Saint-Germain-des-Prés, a Monceau fennsík és az Évangile egyaránt párizsi negyedek: mind egyiknek megvan a maga története, határai, alaprajza, építészete, lakossága, tevékenységi köre. Az első, amely századokon át épült ki a nagy apátság területén, és nagyon régi utcákat foglal magában a Saint-Germain körút és a Rennes utca „modern” kereszteződése körül, semmit sem őrzött meg abból, ami a háború utáni években világhíressé tette, és jó ideje változhatatlan múzeumi darabbá vált. A másodikat a Pereire testvérek parcelláztak föl a 19. század közepén; itt van Nana „reneszánsz stílusú, palotaszerű” háza, „a fényűzésnek ebben a városrészében, mely éppen akkoriban kezdett kibontakozni a régi Monceau síkság üres telkein”. Máig érezhető, hogy első lakói között ott voltak a *pompier* (tűzoltó) gúnynévvel illetett szalonfestők – Meissonier, Rochegrosse, Boldini, Carrier-Belleuse; az elegáns lakónegyed tipikus példájával állunk szemben, a neogótikus vagy Palladio stílusát utánzó, palotára emlékeztető épületeket napjainkban is a második császárság üzletembereinek utódai foglalják el. A világ végén, a Gare du Nord és a Gare de l’Est (az Északi és a Keleti pályaudvar) vágányai között található Évangile negyed az egykor önálló falut képező La Chapelle egyik sarkában épült fel, ott, ahová a párizsi hulladék elszállításával megbízott vállalkozók üritették rakományukat („Talicskán hordják el a mocskot és a hulladékot; a szomszédos vidékeken szórják ki őket: rettenetes lehet e bűzös lerakatok közelében élni” – írja Sébastien Mercier). Már nem látni a gazométereket, ezeket az ormótlan tartályokat, amelyek valaha az Évangile utcán sorakoztak, de az Atget fényképén megörökített kálvária ma is áll, a La Chapelle-i fedett csarnok pedig az egyik legszínpompásabb párizsi piacnak ad helyet.

A hagyományos ellentétek – kelet/nyugat, jobb part/bal part, központ/periféria – túlságosan leegyszerűsítőek és olykor idejét múltak ahhoz, hogy számot adjanak erről a sokszínűségről. Másról kell

keresnünk a magyarázatot, mindenekeelőtt a város növekedésének jellegzetességeiben. Egész Nyugaton egyetlen főváros sem fejlődött úgy, mint Párizs, ennyire rendszertelenül, ilyen szabálytalan ritmusban. Ezt a ritmust a várost övező falak egymásutánja diktálta. A falak nélküli városok – leszámítva azokat, amelyek szigorúan derékszögű rácszatba szerveződnek, mint Pombal márki Lisszabonja, Torino vagy Manhattan – *akárhogy* növekedhetnek, mint egy csápjait kiterjesztő polip vagy osztódással szaporodó baktériumtelep. Londonban, Berlinben, Los Angelesben elmosódottak és változatosak a városhatárok, akárcsak a negyedek körvonalai. „Tokió hatalmas megapolizának kúszva előrehaladó terjeszkedése eperlevelet rágcsgáló selyemhernyóra emlékeztet... Egy ilyen városnak változékony a formája, határa nehezen megragadható, szüntelen mozgásban lévő zóna... Összefüggéstelen tér, amely rend és korlátok nélkül, bizonytalan határvonalakkal fejlődik.”²

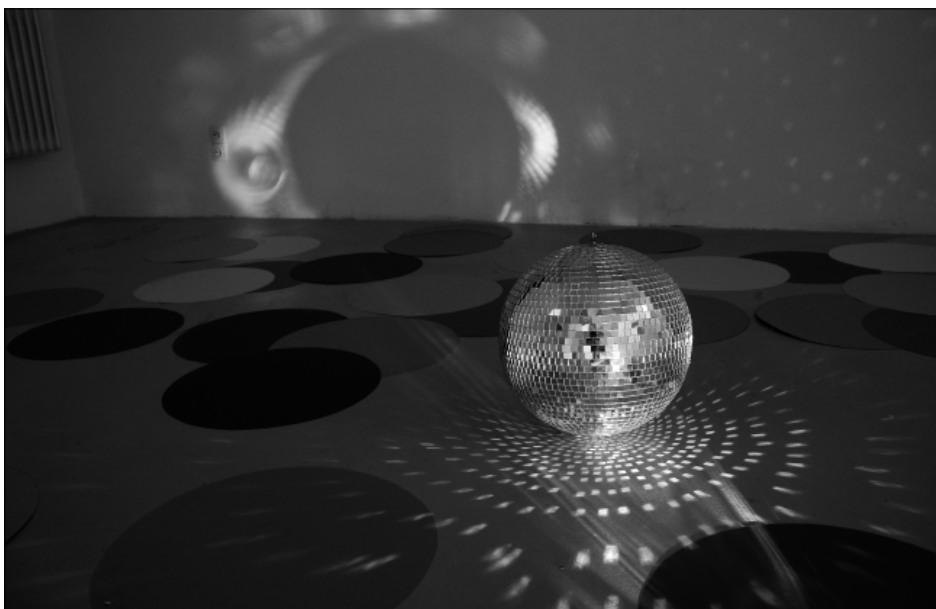
Ezzel szemben Párizs, amely oly sokszor volt veszélyben, ostrom vagy megszállás alatt, kezdetől fogva védőfalai mögé volt szorítva. Alapterülete ennél fogva mindig szabályos körre emlékeztetett, csak fokozatosan egymás köré épülő, sűrű, koncentrikus rétegeken keresztül tudott növekedni. A Fülöp Ágost emelte városfalról a mai környüriig (*boulevard périphérique*) nyolc évszázad alatt hat különböző védőövezet követte egymást – nem számítva a falak utólagos javítását, megerősítését, részleges kiigazítását. A forgatókönyv mindig ugyanaz. Felhúznak egy új védőfalat, levegőre tervezik, szabad teret hagyva a már meglévő épületek körül. Ám ez a tér hamarosan beépül. A falakon belül egyre kevesebb a felhasználható terület, a lakóházak egyre jobban összeszorulnak, egyre magasabbra emelkednek, teljesen beépülnek a telkek, a növekvő népsűrűség egyre több problémát okoz. Eközben a fal külső oldalán a századoktól és politikai uralomtól függetlenül folytonosan érvényben lévő és szüntelenül kijátszott tilalom ellenére³ – a *non aedificandi* zónában, amelyet a latinban kevésbé jártos párizsiak hamarosan csak *zónaként* emlegettek (a szó a mai napig él) – kertés házak épülnek a jó levegőjű külvárosokban. Amikor a védőövezeten belül elviselhetetlenné válik a túlszűfolság, lerombolják a falat, valamivel távolabb újat

építenek, a külvárosok beolvadnak a városba, és minden kezdődik előlről. „Fülöp Ágost [...] vasos, magas és szilárd tornyok láncolatával keríti körbe Párizst. Több mint egy századon át szoronganak, szaporodnak a házak, s nyomulnak fölfelé ebben a medencében, akár a víz a tartályban. Kezdenek függőleges irányban növekedni, emeletet emeletre raknak, egymásra kapaszkodnak, mint nyomás alatt a folyadék: a magasba szöknek, próbálják a szomszédaiknál magasabbra emelni a fejüket, hogy egy kis levegőhöz jussanak. Az utcák mind mélyebbé válnak és egyre szűkülnek; minden szabad hely beépül és eltűnik. Végül a házak átugrálják Fülöp Ágost városfalain, és vidáman szétszélednek a síkságon, rakoncátlanul és szanaszét, mint a szökevények. Elterpeszkednek, kerteiket kanyarítanak ki a rétekből, élvezik a kényelmet. 1367-re a város úgy szétterjeszkedik a kültelken, hogy új védőfalra van szüksége, kivált a jobb parton. Ezt V. Károly emeli. De az olyan városok, mint Párizs, szüntelenül gyarapodnak. [...] V. Károly fala is Fülöp Ágost falának sorsára jutott. A tizenötödik század végére átlépnek rajta, otthagyják, s a külváros terjeszkedik tovább.”⁴

Akár egy farönkön az évgyűrűk, a korábbi és az újabb védőfal közti negyedek egykorúak, még akkor is, ha nem azonos tempóban épül be az egész körzet – nyugaton és a bal parton mindig lassabb a fejlődés. Egykorúak, tehát ugyanazt a városfelfogást tükrözik, ezért van olyan sok hasonlóság Belleville és Passy között, melyek ugyanahhoz a réteghez tartoznak, később csatolták őket Párizshoz, és mindkettő megőrizte az Île-de-France-i falvak jellegzetes vonásait – a nagy kereskedőutcával, a templommal és a temetővel, a ma önkormányzati kézben lévő színházzal és a forgalmas főtérrel, ahol a vasárnapi süteményt vásárolják a helybeliek. Ilyesfajta hasonlóságokat ugyanúgy találhatnánk a külvárosokban, mint a város legbelsejében, de mivel Párizsban többnyire sugárirányban, nem pedig a körívek mentén közlekedünk, könnyebben észrevesszük az eltérő korszakokból származó különbségeket, mint az azonos időben épült negyedek közti rokonságot.

(részlet)

LŐRINSZKY ILDIKÓ FORDÍTÁSA

¹ Honoré de Balzac, *Ferragus*, in uő, *Emberi Színjáték*, V. köt., Budapest, Magyar Helikon, 1963, 121. o. Lányi Viktor fordítása. Victor Hugo talán emlékezett erre a részletre, amikor *A nyomorultakban* leírja a Salpêtriére környékét: „Nem volt ez pusztaság, hiszen voltak járókelők; nem volt mező, hiszen voltak benne házak és utcák; nem is volt város, az utcákon olyan kerékvágások voltak, mint az országutakon, és felverte őket a fű; nem is volt falu, ahhoz a házak túlságosan magasak voltak. Hát mi volt? Lakott hely, ahol nem volt senki, elhagyott hely, ahol mégis volt valaki; a nagyváros egyik körútja volt ez, Párizs egyik utcája, éjszaka idején ijesztőbb, mint az erdő, nappal komorabb, mint a temető.” Budapest, Európa Könyvkiadó, 1989, I. köt., 539. o. Révay József fordítása.

² Ashihara Yoshinobu, *L'Ordre caché. Tokyo, la ville du XXIe siècle?*, Paris, Hazan, 1994. Masako Shimizu francia fordítása alapján.

³ Egy 1548-as rendelet például előírja: „Ézentúl semmilyen rendű és rangú személy nem építhet és nem emelhet új épületeket a külvárosokban, ellenkező esetben a terület elkobzásával és az épület azonnali lebontásával bünhődik.” A 18. század végén Mercier ezt írja: „Párizs kerülete tízezer öl. Többször is megpróbálták korlátok közé szorítani; az épületek átépítették a határokat; a mocsarak eltűntek, és a vidék egyre jobban visszahúzódik a kalapács és a szögmérő előtt.”

⁴ Victor Hugo, *A párizsi Notre-Dame*. 1482, III. könyv, II. fejezet, „Párizs madártávtól”, 135. o. Antal László fordítása.